

ВАСИЛ КОЛЕВСКИ

НОВ ПОДЕМ В РАЗВИТИЕТО НА СЪВЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА

През последните две години съветската литература стана предмет на оживени разисквания във всички страни. Най-видни писатели като Луи Арагон, Х. Лакснес, Го-мо Жо, Н. Гиленс, Л. Крючковски, Ана Зегерс и други писаха за нея с чувство на дълбока признателност за това, че тя им е открила света, роден от Октомври, за това, че в нея е знамето на двадесетия век, под което са изправени най-изпитаните борци за свободата и щастието на човечеството. Специално внимание на съветската литература и на проблемите на социалистическия реализъм отдели и буржоазният печат. Използувайки критиката на култа към личността, на неговото отрицателно влияние в литературата, буржоазните идеолози решиха, че е настъпил удобен момент да дискредитират съветската литература, да унищожат авторитета и влиянието на тази литература сред многобройните ѝ почитатели. Даже спокойните и невъзмутими чеда на Албион се запалиха на тази тема и започнаха да поучават съветските писатели как да пишат. В статията „Първи стъпки на една нова руска литература“ в броя си от 16 август 1957 година „Таймс литерари съплимънт“ вижда бъдещето на руската съветска литература в произведения като романа на Дудинцев „Само с хляб не се живее“, разказа на Яшин „Лостове“ и някои други произведения от алманаха „Литературная Москва“. Макар и да се признава художествената несъстоятелност на тия произведения, то тяхната „тенденция“ се утвърждава като „нов път“, като продължение на класическата руска литература от XIX век. В статията даже се воюва против „чистото изкуство“. Литературата не може да бъде откъсната от живота, но докато пред английските писатели, които произлизали главно от „средната класа“, стояла задачата да защищават „режима на социално благоденствие“, то съветските писатели трябвало да се борят срещу сегашния строй, защото социалните противоречия в него не били разрешени. Като изказват съчувствие към литературния живот в СССР от 20-те години, авторите на статията съжаляват за по-далечното минало, искат връщане с четири десетилетия назад към „идеологическия разкош на стария режим“.

В това, че буржоазните идеолози призовават към „идеологическия разкош“ на царско-помешчическа Русия няма нищо чудно, но чуден и печален е фактът, че някои литератори от социалистически страни в своята оценка на съвременната съветска литература не отиват по-далеч от тях. Само така можеше да си обясним факта, че списанието „Мнения“, което започна да излиза в Полша за пропаганда на съветската литература,

поднесе на своите читатели тъкмо тия произведения, които са допаднали и на „Таймс“ литерари съплимънт“.

За щастие у нас такава „пропаганда“ не се върши. У нас не се чу нито дума против съветската литература. Напротив, в литературните спорове, в статии и изказвания даже и тези другари, които изказаха едни или други погрешни мисли, съмнения или колебания по други въпроси, даже те нито за миг не поставиха под съмнение значението на съветската литература. Да се задоволяваме обаче с общите декларации на признание е крайно недостатъчно. Едва ли може да се сметне за нормален фактът, че от няколко години в нашия ежедневен и литературен печат почти не се явяват рецензии за произведенията на съветските автори, проблемни статии за съветската литература и пр.

Когато нашумя романът на Дудинцев или разказът на Д. Гранин „Собствено мнение“ мнозина се заинтересуваха от тях, а това, че от същия автор Гранин има преведен вече прекрасен роман „Новатори“, в който с голямо дързновение е показан животът на съветските учени — за това не се говори. Настъпи увлечение по външното, по литературните сензации, а основното течение на литературата се изоставя. А това течение е пълноводно и велико. Немалко препятствия то срещна по своя път през последните години, немалко трудности е преодоляло и ще има да преодолява. Но неговият устрем е непреодолим, неговата сила е нарастваща и покоряваща, защото източникът на това течение е животът, роден от Октомври, защото негова вдъхновяваща и направляваща сила е ленинската комунистическа партия.

Двадесетият конгрес на КПСС разкри вредните последствия от култа към личността в живота и особено в идеологията. Не може да има никакво съмнение, че теориите за безконфликтността, лакировката на действителността и парадното величие, които породиха някои безпомощни произведения в изкуството, водеха своето начало от култа. Но едва ли е нужно да се доказва, че именно Централният комитет на КПСС разкри и разобличи пред целия народ, пред цял свят чуждия на марксизма-ленинизма култ към личността, че съветското общество се освободи от една пречка, чужда на неговата същност.

Историческите изменения в живота на съветската страна за последните две години, дълбоките преживявания, които разтърсиха издъно съзнанието на хората, разкриват пред творците на словото изключително богат материал.

През този период може би повече от всякога нараства и отговорната роля на писателя. Дали той ще се плъзне по повърхността на събитията или ще се добере до самата им същност? Дали той ще помогне на читателите да надживеят огорченията, колебанията и съмненията, да видят допуснатите грешки в светлината на цялостното историческо развитие и да заработят с нови сили, окрилени от светлите перспективи на това развитие, или ще зарови глава в отделните факти и ще обърка и себе си и читателите? Разрешението на тези въпроси показва къде се крие големият талант и голямата любов към човека и къде се проявява дребнавостта, конюнктурщината, схематизмът. Да се очаква, че след едно такова сътресение на духовете, което стана след XX конгрес, не ще се проявят крайности, че на повърхността не ще изплуват стари разпри и неудовлетворени желания е наивно. Важното е, че тези прояви намериха необходимата оценка и отпор в съветската културна общественост. Не можем обаче да не отбележим, че някои писатели в СССР и в страните

с народна демокрация забравиха оная вдъхновяваща и мобилизираща роля, която са призвани да изпълняват.

В своите литературни бележки през 1955 г. Фадеев писа: „Справедливо казват, че в прогресивната световна литература на съветските писатели принадлежи ролята на старши другар и приятел. Това се обяснява, разбира се, не от обстоятелството, че те са съветски или по-талантливи, или че по-добре владеят майсторството, отколкото прогресивните писатели в другите страни. . . . А се обяснява с това, че съветската литература като цяло е литература на велик народ, на когото пръв се е удало да се освободи от веригите на капатила и да построи социалистическото общество. Това е дало на съветската литература възможност и предимство за първи път в историята да покаже борбата за нов, справедлив строй в живота и самия тоя живот, характерите и отношенията на хората в условията на социализма и по такъв начин да натрупа известен художествен опит, който има новаторско значение за световното развитие на литературата. Това наше положение на старши другар и приятел ни задължава твърде много.“

Трябва да се каже, че именно това място, роля и значение на съветската литература отделни съветски писатели изпуснаха от погледа си, подцениха факта, че техните успехи радват и вдъхновяват читателите и писателите от цял свят, но че техните грешки и заблуждения също така оказват своето отрицателно влияние. Не случайно някои писатели или критици в другите страни потърсиха аргументация или подкрепа на свои неверни възгледи, колебания и съмнения у тия съветски писатели.

В оценката на съветската действителност в този отговорен период тези писатели не разбраха една истина, която настоятелът на Кентърберийската църква Джонсън изрази в една своя статия по случай 40-годишнината на Октомври: „С прозорливост, непреодолима храброст и необичайна самоотверженост Ленин и неговите храбри съратници, а след него Сталин и много други продължиха великото дело. Бяха допуснати грешки, понякога — трагически грешки. Извършиха се зли дела. Но самите времена бяха зли и опасностите дебнеха от всички страни. Голяма част от вината за извършените злини трябва да се отнесе за сметка на тези държави, които обкръжаваха младата страна на социализма и от самото нейно раждане правеха отчаяни усилия да я унищожат. Както казваше Чърчил: „По-добре да убием старата квачка, отколкото да позволим на пилетата да се пръснат по цяла Европа“. „Старата квачка“ не беше убита и „пилетата“ на социалистическите идеи сега се пръснаха не само по цяла Европа, но и по цялата земна шир.“

Но това, което отделни писатели не разбраха, не доцениха, бе разбрано и оценено от писателския колектив като цяло и то намери израз в материалите на III пленум на Ръководството на Съюза на съветските писатели. Тези явления намериха своята правилна оценка в ЦК на КПСС, изразена в беседата на др. Н. Хрушчов. В съкратената стенограма на тези изказвания се дава цялостна оценка на литературния живот, сочи се пътят за по-нататъшното успешно развитие на съветската литература.

Във връзка с критиката на отделни произведения и автори някои писатели изказаха опасения — не се ли заглушава „критичното начало“ в литературата, не се ли връща тя към лакировката и схематизма? Преодоляването на илюстративността, на лакировката на действителността и на схематизма е първостепенна задача както пред съветската, така и пред българската литература, но тази задача ще бъде решена едва тогава,

когато писателите покажат с високо художествено майсторство цялата сложност и богатство на социалистическата действителност в нейното прогресивно развитие, и което е най-важно, не изоставят нито за миг марксистко-ленинската позиция, от която те оценяват тази действителност. А критикуваните произведения в съветския печат са уязвими именно тук. Да вземем за пример най-нашумялото от тях — романа на Дудинцев „Само с хляб не се живее“. В него много от описаните факти и герои са сами по себе си може би верни, но те са дадени изолирано от сложната борба между новото и старото в съветското общество. Писателят не е застанал на позицията на борците и творците на новия живот, на истинските новатори в техниката, които, както показва самата действителност, преодоляват трудностите и смаяха света със своите постижения. Напротив, той е застанал на позицията на обидените от живота Лопаткин и Буско и затова линията на положителните герои и тенденции е дадена в лъжлива, сантиментално-романтична светлина. Макар че Лопаткин побеждава, ние не вярваме в неговата победа, не вярваме в неговия успех, защото не виждаме реална жизнена сила, която да стои зад него. Но може да се възрази — Дудинцев е успял в отрицателните герои, други ще дадат положителните, какво лошо има в това, особено сега, когато се призовава към критика, към възбуждане на сатирата? Дудинцев ни е показал едностранчиво само част от истината, а другата част е премълчал или не е видял. И бедата не е в това, че в книгата преобладават отрицателните явления, а в позицията на автора. Нима може да се покаже силата на един борец, ако се държи сам, без противник? В най-добрия случай може да се изплашат само хората със слаби нерви. А този страх е вече обществено опасно явление. Авторът има право да се спре само на отрицателните явления от живота, но ние трябва ясно да чувствуваме неговата позиция, да бъде той равностоеен противник на злото, опора, а не плашило за читателя. Против такова плашене на читателите В. И. Ленин се обявява още преди революцията, когато картината на живота е давала материал за къде по-страшни истории.

Още по-малко основания за подобно плашене на читателите има сега. „Ние разкриваме и критикуваме недостатъците и грешките, казва другарят Хрущов, за да ги премахнем като пречка по пътя ни, за да укрепим още повече нашия съветски строй, позициите на Комунистическата партия, да осигурим нови успехи и по-бързо движение напред. А какво става с някои литератори, когато те се залавят да критикуват недостатъците? Без да познават живота, без да обладават необходимия политически опит, умението да виждат главното и определящото в живота, те се хващат за недостатъците и грешките на едни или други работници, струпват безразборно и необмислено всичко в един куп, изплашват се сами и се опитват да плашат другите.“

Осъждането на подобни произведения не е заглушаване на критичното начало, както някои искат да го представят, а борба срещу едностранчивото, срещу невярното, черногледо отразяване на действителността, борба срещу отклоняването на съветската литература от нейната основна задача — да мобилизира силите на трудещите се за нови успехи в строителството на комунизма. „За съжаление, отбелязва др. Хрущов, сред работниците на литературата и изкуството се срещат такива хора, поборда не забелязваме, да не даваме своята принципиална оценка и да не критикуваме подобни произведения, които в извратен вид рисуват живота

на съветското общество. Оказва се, че на тези хора им тежи ръководството на литературата и изкуството от страна на партията и държавата. Те се обявяват против това ръководство, понякога пряко, а обикновено прикриват тези свои настроения и желания с разговори за излишна опека, за сковаване на инициативата и т. н. Ние открито заявяваме, че такива възгледи противоречат на ленинските принципи за отношението на партията и държавата към въпросите на литературата и изкуството.“

Би било неправилно и погрешно да се мисли, че произведенията, които срещнаха остра критика, са някакво значително явление, че те са „новото“ в литературата. Напротив, черногледството проявено в тях, е залитане в друга крайност, която не по-малко пречи на правилното литературно развитие. А такова погрешно впечатление за тези произведения може да се създаде от факта, че за тях се говори може би много повече, отколкото за ония действителни успехи, които съветската литература има през последните години, и които бележат верния път на нейното развитие.

Колкото и да изглежда странно, развитието на действителността изисква за всеки нов период ново откритие на художествените принципи за нейното отразяване. И затова с пълно право се говори за развитие на художествения метод. Принципите за правдивото отразяване на революцията и гражданската война бяха открити и въплътени в значителни художествени произведения едва в средата на двайсетте години. Едва тогава сред хаоса от случки и събития, сред многообразното проявление на човешките характери писателите можаха да обобщят и типизират най-съществените, най-закономерните явления и въз основа на тях да създадат определени образи — типове, да утвърдят определени принципи на художественото отразяване на революционната действителност. В резултат на това се появиха такива произведения, добили вече световна известност, като „Железния поток“ от Серафимович, „Чапаев“ от Фурманов, „Разгром“ от Фадеев, началото на епопеите „Тихият Дон“ и „Ходене по мъките“ и други.

През тридесетте години, когато съветското общество минава на нов етап от своето развитие, когато главният герой в живота и литературата е вече строителят, писателите трябваше сякаш отново да търсят принципите на художественото отразяване, да търсят чертите на новия герой, да търсят ново сюжетно и композиционно разрешение в творбите си, което най-пълно да разкрие този нов герой. Затова така новаторски прозвучават през този период такива произведения като „Цимент“ и „Енергия“ от Гладков, „Сот“ от Леонов, „Как се каляваше стоманата“ от Островски, „Мъжество“ от Кетлинска и др. Тази закономерност се проявява и през годините на Отечествената война.

Следователно напълно естествено и закономерно е да се очаква, че през настоящия период пред съветските писатели стои същата трудност — откриване на ония художествени принципи, които ще им дадат възможност да отразят новата действителност — строителството на комунистическото общество. Тези принципи почиват на основните черти на метода на социалистическия реализъм, но те не повтарят принципите от 20-те или 30-те години, а се явяват тяхно развитие и продължение. Значителна трудност за разкриването и утвърждаването на тези принципи беше атмосферата, вредите на идеологическия фронт, нанесени от култа към личността. Но да се обясняват всички трудности и слабости в литературата само с култа е неправилно. В това ни убеждава фактът, че най-добрите художници, свързани тясно с партията и народа, можаха да открият

тия принципи и да създадат значителни произведения и през периода на култа към личността, че развитието на съветската литература, макар и спъвано за известен период, никога не е спирало в своето основно правилно направление.

Едва ли е възможно в една статия да се определи същността на развитието на метода на социалистическия реализъм в наши дни, да се определи същността на ония принципи, за които стана дума по-горе. Но нека се опитаме да ги открием там, където те са намерили най-ярко проявление, в произведенията, които за момента имат може би най-силно изявен новаторски характер. Нека се спрем на разказа на Шолохов „Съдбата на човека“ и на произведенията на В. Овечкин „Усилна пролет“ и на Г. Николаева „Битка в пътя“, макар че за подобен анализ могат да послужат и последните произведения на В. Тендряков, А. Чаковский, П. Нилин, О. Гончар, М. Стелмах, В. Кожевников, Е. Грин и много други.

Разказът „Съдбата на човека“ по идейно-естетическите проблеми, които поставя и решава, е едно значително явление не само за съветската, но и за световната литература. По своята тематика той ни отнася към годините на Отечествената война, но по постановката и решаването на проблемите той е насочен всецяло към съвременността.

По време на Втората световна война и след нея писателите от цял свят не малко сили посветиха на проблема за „руската душа“. Не беше лесно за обикновения човешки разум да обясни откъде се взе тая сила, тая мощ у съветските народи, които единствени в света се оказаха в състояние да дадат отпор и унищожат фашистките пълчища. Разказът „Руски характер“, написан по това време от Ал. Толстой, разкри източника на тази сила — обикновения съветски човек, израсъл в условията на съветския строй, възпитан от комунистическата партия. Новият разказ на Шолохов може би в това отношение застава редом с „Руски характер“.

Съветският съюз даде най-големи материални и човешки жертви през войната. Стотици градове и хиляди села бяха сринати със земята. Милиони майки и деца не дочакаха своя татко, своя син. Черни чернеят кърпите на безутешни вдовици. И ето от пепелищата на войната се възражда, пуца кълнове обгореното дърво на живота и в скоро време разцъфтява и дава дивни плодове. Изранената, обезкървена съветска страна с нова невиждана сила издига знамето на мира и комунизма, знамето на живота. А на Запад отново небето тъмнее, на Запад пробляскват светкавици. Доведени до тъпота и отчаяние, буржоазни идеолози проповядват неверие към живота, неверие в човешките сили и разум, неверие в човешкото щастие. Намериха се писатели и от социалистическите страни, които отбягнаха от трудната и отговорна задача да бъдат знаме на народите и започнаха на попарват в душите на хората тяхната бодрост, тяхната вяра в живота.

И ето в такъв един момент излиза разказът на Шолохов. Едва ли някой от „смелите“ писатели-критици, които се явиха напоследък, е показвал в произведенията си толкова лишения и жертви, такива покъртителни сцени на човешко страдание, които убиват погледа и изпепеляват душата, както прави Шолохов.

Първата следвоенна пролет. Глад, студ, черен креп на всяка врата. По разкаляните пътища бродят обездомени хора. Колко подходяща тема за ония капитулантски настроения, които някои сметнаха за „ново“ в литературата! Но може би Шолохов ще отмине тежките изпитания,

може би той ще проследи пътя на кавалера на златната звезда, чието щастие се усмихва от първите следвоенни дни? Не, той слага пръст в раната и със силата на своя талант разкрива съдбата на един от милионите съветски хора, които изнесоха на плещите си цялата тежест на войната, които изравниха окопите и засяха пшеница, построиха нови фабрики и заводи, изведоха своята родина на първо място в света. Образите на Андрей Соколов и малкият Ванюша не са ли един велик символ на съветския народ, който мина през огън и кръв, но спаси живота, дари мир на народите? Може ли човек като чете разказа да не изпита синовна признателност към тази страна, към тази партия, която откърми и възпита хора като Соколов?

„По начало животът ми беше обикновен“ — започва разказа за своя живот Андрей. „Обикновеният“ живот на обикновения съветски човек това е участието в борбата за победата на съветската власт, гладът и страданието в годините след революцията и гражданската война, участието в социалистическото строителство и първата наслада от плодовете на социализма. Това е накратко животът на Соколов до войната. Авторът не се спира подробно на нито един момент от него. Но тази кратка биография ни разкрива по-късно от къде иде чудната сила у тоя човек. За него е светотатство да се пита трябва ли да се воюва, да се защитава родината? Когато командирът на ротата поставя задача, която води към явна смърт и пита: „Ще се промъкнеш ли Соколов?“ — той заявява просто: „А нямаше какво да се пита. Там другарите ми може би загиват, а аз тука ще си чеша врата ли?“ За него е нормално, обикновено това, което изисква изключителен героизъм. Кроткият и незлобив Андрей, който цял живот се измъчва от мисълта, че при раздялата с жена си не е бил достатъчно нежен и мил, не се поколебава нито за миг и впира твърдите си пръсти в гърлото на тоя, който се готви да предаде комунистите и комисарите на врага. За своя „обикновен“ човешки живот Соколов изгражда у себе си чертите на съветския човек, които Шолохов разкрива една по една в епичния си разказ.

„Виждали ли сте някога очи, сякаш посипани с пепел и пълни с такава незаличима смъртна тъга, че ти е трудно да ги гледаш?“ В тия изпепелени очи авторът още от самото начало разкрива нечовешките мъки и страдания, които Соколов изтърпява в своя труден път. Измъчван по фашистките лагери далеч от родината, загубил жена и деца, останал сам сред опожарената руска земя, той намира сили за живот и нещо повече, сам става творец на тоя живот. И колко нежност и грижи към тоя нов живот, към кълна на бъдещето, към Ванюша! Те личат от обрисовката на стегнатото и спретнато момченце. Те личат в оная сурова мъжествена нежност, която прелива от сърцата на героя и автора и замъжествена нежност, която владява читателя в края на разказа: „Не, не само насън плачат възрастните, посивелите през годините на войната мъже. Те плачат и наяве. Тук главното е да успееш навреме да се обърнеш. Тук най-главното е да не раниш сърцето на детето, за да не види то как слиза по твоята буза горещата и свидна мъжка сълза.“

Но избърсвайки скритом като автора своите сълзи, читателят разтваря очи, изпълнени с велика любов към безименните герои като Соколов, горящ от жажда за живот и борба. И ето тук изниква въпросът за ония естетически принципи, по които е построен разказът, за оная същност на социалистическия реализъм като метод, която или не се разбира, или направо се отхвърли от мнозина автори и критици. Шолохов разкрива

в обобщаващия образ на Соколов великото изпитание, през което мина съветският народ не за да чопли страданието и мъките на хората, не да събужда неверие в техните сили, не да се подиграе над това, което е било и си остава светиня за тях. Авторът рисува това изпитание, за да вдъхне още повече сили и вяра в сърцата на хората, да възпее тяхната борба като най-хуманен, най-велик подвиг на нашето време. От тук и оная вътрешна сила и красота в образа на Андрей Соколов. От тук оная любов, която лъха от цялото произведение към съветската земя, към партията.

От разказа се налага и заслужава може би специално внимание проблемът за пролетарския хуманизъм. През последните две години в много страни, в това число и социалистически, в противовес на тоя хуманизъм се издигат идеалите на пацифизма, идеалите на буржоазната демокрация. Намериха се хора, които под лозунга „за свобода на творца“ отхвърляха диктатурата на пролетариата. Разказът на Шолохов е един прекрасен отговор на тези „теории“ и настроения. В наши дни единствено действен и докрай последователен е пролетарският хуманизъм — активното участие в борбата за социализъм.

Произведенията на Овечкин и Николаева са характерни със сериозния опит да се разкрият ония вътрешни противоречия, оная борба между новото и старото в съветското общество, която съставлява същността на живота, без която е немислимо да се разберат и отразят характерите на хората, да се създаде значително художествено произведение.

Своите очерци, обединени в книгата „Усилна пролет“, върху проблемите на съвременния живот, и по-специално върху проблемите, свързани с живота на колхозниците, на хората, работещи в тази област, Овечкин започна да публикува през 1952 г. и завърши през 1956 г. Благодарение на тясната връзка с живота и на честното си гражданско, партийно отношение към проблемите, изникнали в живота и литературата, авторът можа да се добере до редица истини, които правят книгата му особено актуална и значима. Чест прави на автора, че когато много от неговите наблюдения, изложени със страст в художествените образи, бяха потвърдени от живота и партията и правителството предприеха редица мерки за изправяне недостатъците и слабостите, Овечкин не се главозамая, не побърза да ожени и настани в нови квартири своите герои, а със същата страст и любов продължи да наблюдава живота, да показва както победата на новото, така и ожесточената съпротива на старото, да показва новите конфликти и противоречия, които възникват и чакат своето разрешение.

Главният герой в „Усилна пролет“ е партийният работник от районен мащаб Мартинов. Със своя прям и откровен характер той си навлича не една беля на главата, скита като журналист от район в район, докато най-после се установява като втори секретар на Троицкия районен комитет. Първият конфликт, в който се проявява Мартинов и с който се започва произведението, е стълкновението му с първия секретар Борзов. Усвоил външната форма на партийно ръководство, използвайки атмосферата, създадена от култа към личността и доверието на хората към партията, Борзов се проявява като типичен формалист и бюрократ. Не животът на хората, а формалното изпълнение на директивите — ето кое стои в центъра на неговата работа. Какви са резултатите от тази работа — не е трудно да се разбере. И ето срещу тази бездушна, но енергична в отстояване на своето положение фигура, се изправя Мартинов.

Благодарение на доверието на хората, на практическите резултати от работата на Мартинов, Борзов е бит. Но борбата не е свършена. Борзовщината като явление не е ликвидирана. Напротив, авторът разкрива нейните поражения на по-широк фронт, като стига до Областния комитет, като подлага на сурова присъда бюрократичния канцеларски метод на ръководство на селското стопанство. И тук той се спречква с противници много по-силни и опасни от Борзов. Това е неговият мълчалив и изпълнителен заместник Медведев, това е един от секретарите на Областния комитет Маслеников. Тези еснафи се боят от всяко живо дело. Борзовщината е проникнала дълбоко в душите им и те не са в състояние да видят новото даже тогава, когато то е вече победило, когато резултатите са налице. Но колкото и трудна да е борбата срещу борзовщината, тя е борба, наложена от живота. От нейния изход зависи съдбата на милиони колхозници, зависи не само тяхното материално благополучие, но и тяхното възпитание, тяхното израстване като съветски хора. Ето защо истинският комунист не може да се откаже от тази борба. Подобно на Давидов от „Разораната целина“, Мартинов устоява твърдо и непоколебимо своите разбирания. И понеже те са жизнени, правилни, срещат подкрепата на партийния актив, на колхозниците. Тези разбирания удържат връх в борбата. Централният комитет на партията, опирайки се на опита и на предложенията на такива като Мартинов, оглавява и повежда сам тази борба. Изменя се начинът на планиране в селското стопанство, стотици и хиляди специалисти от градовете се отправят в колхозите и машинно-тракторните станции. Един от тези доброволци за „колхозния фронт“ е и старият изпитан заводски работник Долгушин. Той няма практическите познания на Мартинов в областта на селското стопанство, но има нещо повече — неговото сърце, сърцето на бореца-комунист, непримирим враг на фалша, на лицемерието, на бюрократизма. Не всичко в неговите действия от формална гледна точка е правилно. Той — директорът на МТС, свиква в един колхоз открито партийно събрание, изобличава комунистите-ръководители за това, че с безотговорното си отношение, с пиянството и кражбите са разорили колхоза и подкрепен от колхозниците избира ново ръководство. Скоро в района и областта този неспокоен характер привлича всеобщо внимание. Едни, като Мартинов се радват, други като Медведев и Маслеников търсят и най-малкия повод да го злепоставят, да го задушат. Но колкото и трудно да е в работата на хора като Мартинов и Долгушин те дават тон на живота, те са носителите на новото, на прогресивното, което побеждава и несъмнено ще победи, защото такава е същността на съветската власт, такава е същността на ленинската партия. Писателят обаче ни предпазва от всяко благодушие, от всяко самоуспокоение. Новото ще дойде не само по себе си. То ще дойде с борба, упорита борба на живот и смърт. И трудността на тази борба се състои в това, че и Мартинов и Борзов, и Долгушин и Маслеников воюват на пръв поглед в името на едни и същи идеали, служат на едно и също общество, и едните, и другите воюват от името на партията. Но ако условията на култа към личността позволяваха на хора като Борзов да се отъждествяват с партията и от нейно име да налагат своя стил, своя метод и разбирания в работата, то сега за тях е настъпила трудна атмосфера. Те са в отстъпление, те търсят пътища към новото, защото иначе са загубени. Характерни в това отношение са изобличителните думи на Мартинов, които той отправя към Маслеников в присъствието на първия секретар на обкома. „Вие нена-

виждате Долгушин, но затова пък поддържате Медведев, защото и вие самите сте като Медведев. И вие сте такъв остен, а не секретар както и Медведев. Вас напълно ви задоволяват мислителните способности на Медведев. Умее да крещи на хората — и това е достатъчно. Вие дори не знаете какво още се изисква от секретаря на райкома, защото това е границата и на вашите организаторски дарби. . . На вас са ви нужни в районите манекени, а не живи хора с ум и сърце! Пунктове за предаване на директиви и толкова — ето как гледате на райкомите вие, другарю Маслеников! Вие обичате в районите такива хора, които да ви гледат право в очите и като папагали, без да разсъждават, да говорят след вас дума по дума всичко, което казвате. . . Вие сте озлобен сега, защото чувствувате — за вас е настъпило тежко време! Пред ръководителите стоят сложни задачи. С общи команди и викове далеч няма да стигнеш. А вие не може да ръководите другояче“. Това е суровата присъда над „борзовци“. Но тези хора са още живи, енергични. В лицето на Медведев и Маслеников те стоят още в райкомите и областните комитети. Те се съпротивляват. И заслугата на Овечкин се състои в това, че без да умалява силата им той разкри тяхната същност, а с това им нанесе и най-голямото поражение. Защото много по-лесно е да се бориш с враг, когото познаваш. В лицето на Мартинов и Долгушин авторът показва как трябва да се води борбата. Правилната позиция на автора в оценката на действителността мобилизира силите на читателите, включва ги в битката на живота, която се води не само там в далечния райком при Мартинов, а във всеки колхоз, във всеки завод, във всяко учреждение. И тази битка трябва да се води не откъснато от многобройните и сложни задачи от политически и нравствен характер, а именно в разрешението на тези задачи. Това е „битка в пътя“, както сполучливо е озаглавила своя роман Галина Николаева.

Докато някои писатели умуваха върху това дали думите „социалистически реализъм“ най-пълно отразяват същността на новия метод, Г. Николаева присъствува на производствени съвещания и конференции, обикаля фабрики и заводи и в резултат на тая пряка връзка с живота зарадва читателите с новия си роман. За настроенията, с които тя е пристъпила към написването на романа, за онова чувство на духовен подем, което личи в него, въпреки тежките поражения в съдбите на героите, може да се съди по статията на авторката „Живи гласове“ („Октябрь“, кн. 11 от 1957 г.), в която тя споделя своите впечатления от работническите събрания: „Когато събереш наедно всичко видено и чуто за десет години, с всяка записка все по-отчетливо се проявява процес, който не може да измисли никаква писателска фантазия — процес на формиране на нова историческа класа. Тази класа вече не може да се нарече пролетариат. . . това е работническата класа от страната на победилия социализъм. Пред нашите очи се извършва това, което столетие назад са предсказали Маркс и Енгелс: свободният, творческият труд повдига и облагородява човешките чувства и мисли, води към истински разцвет на „човешкото у човека“. И така удивителна и великолепна е тази жива действителност, че ти се иска да се превърнеш в прост магнетофон и в такъв високоговорител, който би могъл да прозвучи по цялата страна с живия глас на съветските работници“.

С такъв стремеж, с такава жажда да предаде истинската картина на кипежа в съветското общество през последните години Николаева написва и романа си „Битка в пътя“. Може човек да не харесва един или

друг образ в него, един или друг епизод. Може да се спори дали авторката е успяла да синтезира в строен сюжет и композиция огромния жизнен материал, който е обхванала, но едно е безспорно — че още с първите страници произведението завладява читателя и той се увлича, тръгва по ония извити пътища на подем и поражение, на скърби и радости, по които минават героите на романа.

Едва ли има друго произведение за последните няколко години, в което да са поставени така пряко и остро толкова много проблеми, обхващащи цялостния живот на съветските хора, както в романа на Николаева! Но въпреки голямата сложност и противоречивост на тия проблеми, авторката не изпада в плен на фактите и събитията, помага и на читателя да определи своето отношение, да се извиси над тях, да долови перспективите на развитието на съветското общество, да спомогне за това развитие.

„Всичко беше необичайно в тази нощ. . .“ — първата нощ след смъртта на И. В. Сталин. Така започва романът. И още на първата страница авторката показва както двата основни образа — Валган и Бахирев, така и тяхното отношение към всичко това, което се разкрива пред очите им. „Какво величие! . . . Колко хора? . . . Хиляди? . . . Милиони? Величие на живота — величие на смъртта! . . .“ Това е първата реплика на Валган, това са неговите мисли в тази нощ.

„Тревога. . . Боева тревога. . . Надвечерие на промени. . . Какви? Какво ще умре с тази смърт? Какво ще живее вечно?“ — Това са мислите на Бахирев. Това са мислите и на авторката, които пронизват целия роман. В него Николаева разкрива всички ония чужди на съветското общество факти и явления, чиито корени водят към законите, морала и етиката на миналите експлоататорски общества или са намерили благоприятна почва в атмосферата на култа към личността. В противовес на клеветническите твърдения на буржоазния и ревизионистичен печат, че тази атмосфера е продукт на самата система, авторката показва, че култът към личността и свързаните с него прояви са чужди, несъвместими със социалистическия начин на живот, че те са били само пречка в развитието на съветското общество. В образа на Валган — директора на завода, Николаева е успяла да предаде много по-жизнено, много по-силно и убедително всички ония отрицателни качества, свързани с култа към личността, които от лични качества на отделни ръководители прерастват в сериозна пречка за цялостното развитие на съветското общество. В противовес на Дроздов у Дудинцев, на Журавльов у Еренбург и на много други подобни образи Валган не така бързо и не така просто разкрива своята същност. Нещо повече — в началото той притежава немалко обаяние. Това е един от възторжените строители през 30-те години, това е един от ония ръководители, които със своята твърдост, упоритост и последователност през годините на войната осигуриха тила на Съветската армия. И сега Валган се смята за душата на завода. Той не може да си представи, че без него може да се направи нещо. И ето тук, в това недоверие към колектива, в това сковаване на неговата инициатива се разкрива истинският Валган. Безпримерния патриотизъм на работниците в годините на войната Валган обяснява само със своите организаторски качества. Тяхната любов и преданост към партията и съветската власт той взема за любов и преданост към самия него. Той свиква с мисълта, че всички трябва да мислят за него, да се стараят за него, а самият той не забелязва, че военните години са

минали, че възможностите са се изменили, а хората продължават да живеят по старому в тежки условия. Той изсмуква последните сили от работниците, гордее се с ударниците на завода, но не смее да развърже ръцете на рационализаторите, бои се от инициативата на същите тия ударници. И ето при него идва инженер Бахирев. Той идва от далечния Сибир, където през войната е организиравал производството на непробируемата броня на съветските танкове. Той е расъл при същите условия както и Валган, но неговото сърце остава чуждо на себелюбието, на външната парадност, на главозамайването. И при новата си работа той не се ласкае от мисълта, че заводът е представен за награждаване, че ако се поналегнат още малко работниците премиите и лауреатството са сигурни. Не, той е с поглед към бъдещето и от позициите на това бъдеще вижда, че заводът е страшно занемарен, вижда огромните усилия, които отиват на халос, прониква в сърцата на работниците. И видял веднъж истинското положение, той не се спира пред нищо, за да осъществи това, което е нужно за завода, за колектива, за цялата страна. И тук между него и Валган избухва непримирим конфликт. В отношението към този конфликт са поляризирани всички останали образи в романа. На първо място тук изпъква образът на Тина Карамис. Топло и затрогващо авторката описва нейното детство, украсено от романтиката на живота на родителите — болшевици, нейната нещастна младост, помрачена от войната, от спомена за бериевските банди, нейната трагична любов към Бахирев. И може само да се съжалява, че в основния конфликт Валган-Бахирев тя не взема централно участие, че е показана само откъм личния си живот. Това несъмнено е обеднило нейния образ, обеднило е и онова ботатство от чувства и преживявания, които биха се разгърнали между Бахирев и Тина.

Противоречията между Валган и Бахирев разкриват същността и на партийната работа в завода, разкриват слабостите на секретаря на областния комитет Бликин, който години наред е рапортувал за „слабости и достижения“ и сега, когато трябва да вземе отношение към едно живо дело, да определи съдбата на завода, на хората, се оказва безсилен.

В партията, в производството, в бита, навсякъде се води борба за преодоляване на инертността, за преодоляване на бездушието и формализма, за тържеството на ленинските принципи — такъв е изводът от романа. И писателят, ако не иска да остане чужд на живота, трябва да проникне в същността на тая борба и в лицето на обикновените съветски хора, ръководени от партията, да види онова велико жизнено начало, оная реална сила, която ще изведе тази борба до победен край. Може би писателката не трябваше така бързо да стига до този край в произведението си, да застава Валган, въпреки логиката на характера да капитулира така бързо душевно и политически. Самото заглавие на романа, самият жизнен материал подсказва, че битката продължава.

Както „Усилна пролет“, така и „Битка в пътя“ не са лишени от известни слабости. Увлечен от обществените проблеми, Овечкин не обръща достатъчно внимание понякога на отделни страни от личния живот на героите или прави това недостатъчно убедително, както са предадени чувствата на Борзова към Мартинов например. Сериозни възражения буди композицията на романа на Г. Николаева, а също така наивитетът, с който тя рисува някои от образите на работниците и колхозниците. Читателят би желал да види по-възвишена, по-чиста и любовта между Бахирев и Тина. Но посочените слабости не са в състояние да изменят

онова чувство на удовлетворение, което изпитва читателят, оная естетическа наслада и оная размисъл за живота, за мястото и отговорността на всеки един в него, които будят тези произведения.

Успехите на Шолохов, Овечкин, Николаева и още много други показват, че съветските писатели се намират в период на усилен творчески търсения, че тези търсения са насочени в основното русло на развитие на съветската литература. А най-характерните черти на тази литература, които са отражение на особеностите на самата съветска действителност, са нейният жизнеутвърждаващ борчески патос, комунистическата идейност, вярата в силите на народа, активната намеса в житейските битки. Изграждането на образи на герои, носители на най-положителните качества на съветския човек, герои, които служат като вдъхновяващ пример на трудещите се от целия свят в борбата за мир и социализъм — тази прекрасна традиция в съветската литература е жива и се развива и днес. Такива са образите на Соколов и Мартинов, на Долгушин, Бахирев и др. от разгледаните произведения. Не капитулиране пред трудностите, не скръстване на ръце пред бедствията, а смела и самоотвержена борба за тържеството на великите идеи на комунизма, борба за щастието на хората — ето на какво ни учат тези герои. Техният дълбокочовешки облик се очертава особено релефно на фона на съвременната реакционна буржоазна и ревизионистична литература, в центъра на която стои не красивото и великото у човека, не борбата за неговото щастие, а психопаталогичните преживявания, ровенето в животинските страсти, убийственият песимизъм. В противовес на вълчите закони на частнособственическото общество, с които е просмукана тази литература, произведенията на съветските писатели са пропити от духа на социалистическия патриотизъм и пролетарски интернационализъм. Вместо омраза към човека, див шовинизъм и расизъм, които съставляват същността на съвременната буржоазна идеология, съветската литература вече четири десетилетия издига високо знамето на мира и дружбата между народите, утвърждава пролетарския хуманизъм.

Огромният подем в политическия, икономическия и културния живот на съветските народи, който така ярко бе демонстриран с пускането на първите изкуствени спътници на земята и в чествуването на 40-годишнината на Октомври, голямото внимание и грижи на КПСС за литературата, победният ход на движението за мир и социализъм в целия свят — всичко това несъмнено ще доведе до още по-големи успехи в съветската литература. Това са очакванията и пожеланията и на българските читатели, за които съветската книга е била винаги любим другар и учител.